

Proč jsou ženy v české politice podprezentovány?

Analýza kandidátních listin a volebního chování v Olomouckém kraji*

KAREL KOUBA, MARIE NÁLEPOVÁ, ONDŘEJ FILIPEC

**Abstract: Why are Women Underrepresented in Czech Politics?
An Analysis of Candidate Lists and Voting Behavior in the Olomouc Region**

The article explores several reasons why women in Czech politics are underrepresented not only relative to their overall share in the society but also relative to their presence at lower levels of politics. The article tests two principal hypotheses using data from both a unique post-electoral public opinion survey carried out in the Olomouc region in 2010, and from official electoral statistics. First, it concentrates on the structural barriers of female underrepresentation presented by the candidate nomination and selection processes of the political parties. Second, it explores the possibility that more flexible candidate lists are beneficial for female representation. We compare the proportions of preference votes received by women both prior to and after electoral reforms in 2010, which for the first time gave voters the possibility to cast four preference votes and thus made the list structures more flexible. The research design includes both OLS and logistic regression models, which specify the empirical relationships derived from previous theoretical debates. The results suggest that Czech women are heavily disadvantaged by the Czech parties' candidate selection mechanisms, and also that we do not have enough evidence to conclude that flexible lists are more conducive to higher female representation. The article concludes by considering various institutional means of reducing female political underrepresentation, including the introduction of electoral gender quotas.

Keywords: female political representation, gender politics, Czech electoral behavior, political parties, Olomouc region

DOI: 10.5817/PC2013-4-372

Je známou skutečností, že ženy jsou ve vrcholné politice zastoupeny v daleko nižší míře, než odpovídá jejich celkovému podílu ve společnosti. Méně známou skutečností však je, že dodatečné bariéry ženské reprezentace představují mechanismy výběru kandidátů na úrovni

* Mgr. Karel Kouba, M.A., Ph.D. (Katedra politologie a evropských studií FF UP, Křížkovského 12, Olomouc 77180, email: karel.kouba@upol.cz), Mgr. Marie Nálepová (Katedra politologie a evropských studií FF UP, Křížkovského 12, Olomouc 77180, email: namaja19@googlemail.com), Mgr. et Mgr. Ondřej Filipec (Katedra politologie a evropských studií FF UP, Křížkovského 12, Olomouc 77180, email: ondrej.filipec@upol.cz).

politických stran a další charakteristiky politických stran, jako je jejich velikost a ideologie. Ty totiž znevýhodňují ženy oproti mužům v tom, zda jsou kandidáti či kandidátky umístěni na významná (volitelná) místa kandidátních listin, čímž je snižována pravděpodobnost vstupu žen do politiky. Tento výzkum si proto klade za cíl objasnit stav a příčiny ženské podrepräsentace analýzou kandidátních listin a volebního chování ve volbách do Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR v Olomouckém kraji v roce 2010. Podíl žen v parlamentu však není ovlivňován pouze pořadím na kandidátních listinách (přestože pořadí dané stranou vykonává významný vliv). Přítomnost žen ve vrcholné politice demokratických zemí je regulována na dalších dvou úrovních. Jde jednak o vybrané prvky institucionálního nastavení volebních systémů, jako je míra proporcionality získaných mandátů k získaným hlasům, velikost volebních obvodů či přítomnost zákonných volebních kvót. Poslední úroveň se týká samotných voličů, kteří prostřednictvím preferenčních hlasů mohou přispět k výběru zvolených kandidátů, a změnit tak konečné pořadí na kandidátní listině. Preferenční hlasování tak může strukturální znevýhodnění žen kompenzovat. V tomto výzkumu se budeme zabývat všemi těmito úrovněmi.

Pojmem reprezentace (zastoupení) žen nemáme na mysli pouze reprezentaci zájmů ženské části voličstva (pro konceptuální analýzu tohoto pojmu viz Gelnarová 2010), ale používáme jej v obecnějším významu početního zastoupení, které prosazování zájmů ženského elektorátu může, ale nemusí sledovat. Kvalifikace pod- či nadrepräsentace se vztahuje jak k mezinárodnímu srovnání, tak k obecným charakteristikám postavení žen v české politice. Česká republika v tomto ohledu zaostává v evropském i světovém srovnání. Nejvyšších podílů žen v parlamentech dosahují v Evropě skandinávské státy (např. Švédsko 45%), které spolu se zeměmi, jako je Rwanda (56,3%), vedou žebříček ženské legislativní reprezentace. Česká republika (22%) je na tom v podílu zastoupení žen podobně jako Eritrea, Velká Británie nebo Uzbekistán (Inter-Parliamentary Union 2010).¹ Jak lze vysvětlit podrepräsentaci žen v české vrcholné politice z teoretické perspektivy?

V článku bude ověřována platnost dvou hlavních hypotéz a tato zjištění budou dále interpretována prostřednictvím povolebního výběrového šetření provedeného v Olomouckém kraji. Jako první bude v rámci Olomouckého kraje ověřována hypotéza, že *politické strany znevýhodňují ženy v procesu nominace kandidátů na kandidátní listiny jejich zařazením na nižší místa kandidátní listiny*. Vycházíme zde z předpokladu, že vyjádření pouhého podílu žen na celkovém počtu kandidátů na kandidátní listině není vhodným indikátorem postavení žen v rámci daných politických stran. Důvodem je enormní význam, který vykonává určení pořadí kandidátů na listině politickou stranou. Z hlediska efektivní reprezentace jsou nejvýznamnější přední místa na kandidátní listině. Pomocí logistického regresního modelu se snažíme odhadnout, zda a o kolik mají ženy nižší šanci umístění na předních pozicích kandidátních listin než muži. Prostřednictvím logistických modelů budou ověřovány i další teoretické předpoklady ohledně determinant ženské politické reprezentace. Náleží mezi ně jak individuální charakteristiky kandidátů, tak strukturální charakteristiky stran, za něž kandidují (mj. velikost stran a ideologická orientace).

Druhá část se zaměří na možnost, zda preferenční hlasování zvyšuje, či snižuje pravděpodobnost zastoupení žen v parlamentech. Tato otázka dosud nebyla uspokojivě zodpovězena. Existují totiž komparativní výzkumy (Schmidt 2008; Htun 2003; Chytilík et al. 2009; Gray 2003), které zjišťují, že reprezentaci žen v parlamentech tato proměnná ovlivňuje, stejně tak jako řada dalších institucionálních proměnných (typ volebního systému, velikost volebních

obvodů, přítomnost a efektivita volebních kvót aj.). Právě analýza českých voleb do Poslanecké sněmovny by mohla pomoci na tuto otázku odpovědět. Česká republika totiž představuje unikátní možnost k ověření druhé hlavní hypotézy ohledně institucionálních determinantů ženské reprezentace. V rámci Olomouckého kraje zde budeme ověřovat hypotézu, že *se zvyšujícím se vlivem voliče na určení pořadí zvolených kandidátů se zvyšuje pravděpodobnost zastoupení žen v politice*. Oproti volbám v roce 2006, totiž došlo pro rok 2010 k výraznému institucionálnímu posílení příležitosti voliče ovlivnit pořadí kandidátních listin. Mezi volbami 2006 a 2010 vstoupila v platnost změna volebního zákona zvyšující počet preferenčních hlasů a zároveň snižující nutný podíl pro přesunutí kandidáta do čela kandidátní listiny. Porovnání obou časových úseků v Olomouckém kraji tak umožňuje zjistit, zda otevřenější kandidátní listiny skutečně vedly ke zvýšení pravděpodobnosti vstupu žen do politiky. Budeme se proto zabývat možností, že preferenční hlasování představuje kompenzační mechanismus stranického znevýhodnění žen jejich obsazením na méně významná místa kandidátních listin. Voliči by tak prostřednictvím přednostního hlasování mohli významně zvýšit dosud nízké zastoupení žen diktované politickými stranami. Formou „kvaziexperimentu“ je proto možné zjistit, zda institucionální proměna mezi dvěma volbami v tomto směru posílila pravděpodobnost zastoupení žen.

Ve třetí a poslední části se zaměříme na to, zda klíčem ke zvolení žen jsou aspekty volebního chování. Jedním ze zdrojů zvýšené pravděpodobnosti zvolení žen díky preferenčním hlasům může být jejich zvýšená podpora ze strany voliček, kterou mohou spíše upřednostňovat ženy jako kandidátky. Jelikož podíl voliček významně přesahuje podíl žen na kandidátních listinách i podíl zvolených žen, nabízí se otázka, zda tento rozdíl může přispět k vysvětlení významu preferenčního hlasování pro politické zastoupení žen. Na základě výsledků povolebního výběrového šetření provedeného v Olomouckém kraji v roce 2010 se zaměříme na zjištění rozdílů v preferenčním hlasování mezi muži a ženami. Vycházíme zde z předpokladu, že bychom v případě zvýšení podílu hlasů pro ženy v roce 2010 měli pozorovat i významné rozdíly ve vzorcích preferenčního hlasování mezi muži a ženami.

Tato analýza může pouze naznačit, nakolik jsou institucionální a organizační proměnné důležité pro vysvětlení ženské politické podreprezentace v ČR. Důvodem je skutečnost, že jsme pro analýzu vybrali pouze případovou studii Olomouckého kraje. Je proto legitimní otázkou, nakolik jsou zjištěné závěry zobecnitelné. Výběr tohoto případu byl však motivován dvěma důvody, empirickým a metodologickým. Na jedné straně jsme se rozhodli konfrontovat výsledky unikátního povolebního šetření, které bylo na krajské úrovni v ČR v tomto rozsahu provedeno poprvé, s dalšími datovými zdroji. Především však využíváme neformální logiky zavedeného výběrového kritéria pro případové studie. Olomoucký kraj totiž představuje *typickou* či *reprezentativní* případovou studii (Gerring 2007: 91–93) z hlediska populace možných případů (českých krajů). Typické případové studie jsou vybrány proto, že hodnoty klíčových proměnných jsou spíše průměrné (nejsou extrémní) ve srovnání s dalšími kraji. Zde se jedná především o následující proměnné: velikost volebního obvodu měřeného počtem mandátů, průměrné zastoupení žen zvolených v krajích do Poslanecké sněmovny a hlavní socioekonomické charakteristiky. Použití tohoto výběrového kritéria tak posiluje zobecnitelnost zjištěných pravidelností v rámci Olomouckého kraje.

1. Výběh kandidátů politickými stranami a zastoupení žen

Kromě individuálních charakteristik kandidátů (věk, pohlaví, vzdělání, politické zkušenosti atd.) do výběru kandidátů vstupuje celá řada dalších strukturálních vlivů jako ideologie strany, procedura výběru kandidáta a jiné vnitrostranické mechanismy. V rámci České republiky byly z hlediska politického zastoupení žen diskutovány především tři charakteristiky politických stran: velikost stran, jejich ideologická orientace a vnitřní organizační mechanismy. Výzkum S. Kunovich například ukázal, že ve volbách v roce 1998 ovlivňovala velikost strany to, s jakou pravděpodobností se ženy umístí na významných pozicích kandidátní listiny. Ženy mají větší šanci získat první pozici na kandidátce větší strany než v případě strany menší, avšak mají menší šanci získat jednu z předních pozic (Kunovich 2003: 286–288).

Je otázkou, zda v České republice platí hypotéza, že převážně levicové strany nominují větší procento žen na kandidátní listiny (Caul 2001). Tato hypotéza platí u KSČM, neboť ve volbách v letech 2006 a 2010 ženy tvořily 26,5 %, respektive 30,12 % kandidátů, což je nejvíce ze všech parlamentních stran. U největší české levicové strany ČSSD můžeme ale naopak vidět kolísavý trend v podílu žen, kdy v roce 2006 tvořily ženy 23,2 % kandidátů, což byl pokles o 1,3 procentního bodu oproti předchozím volbám z roku 2002. Navíc největší česká pravicová strana (ODS) s 24,3 % žen na kandidátních listinách ČSSD v procentu zastoupení žen předběhla. V roce 2010 ale došlo znovu k nárůstu a ženy tvořily 25,3 % kandidátů ČSSD. V letošních volbách byla ČSSD v zastoupení žen na kandidátních listinách předstihnuta VV, které nominovaly 27,3 % žen.

Jak již bylo zmíněno, pravicová ODS ve volbách 2006 v počtu žen na kandidátkách dokonce předstihla levicovou ČSSD. V posledních volbách ale naopak došlo k poměrně razantnímu poklesu o 4,4 procentního bodu a ženy na kandidátní listině tedy tvořily necelých 20 % kandidátů. ODS tak v roce 2010 měla nejnižší podíl žen na kandidátkách a umístila se tak i za TOP 09, která nominovala 24,27 %. Na druhou stranu došlo k prudkému zvýšení počtu žen na kandidátních listinách KDU-ČSL. Ve volbách v roce 2006 představovaly ženy pouze 19,8 % kandidátů a v letošních volbách došlo k nárůstu na 27,99 %. Situace v Olomouckém kraji do značné míry kopíruje stav v celé republice (viz tabulka 1).

Tabulka č. 1: Reprezentace žen a kandidátní listiny v Olomouckém kraji

	2002	2006	2010	Celkem všechny tři volby
Ženy na kandidátní listině	21,0% (29)	19,6% (27)	25,9% (59)	22,8% (115)
Ženy na prvním místě	0% (0)	0% (0)	20,0% (2)	9,1% (2)
Ženy na prvních čtyřech místech	16,7% (4)	20,8% (5)	17,5% (7)	18,2% (16)
Zvolené ženy	16,7% (2)	0% (0)	25,0% (3)	13,9% (5)
Celkem kandidátů	138	138	228	504

Pozn.: Ve výpočtech jsou zahrnuti pouze kandidáti stran, které ve volbách v Olomouckém kraji získaly alespoň 1 % hlasů. U řádkových procent představuje 100 % vždy součet příslušné populace žen a mužů.

Zdroj: volební server ČSÚ volby.cz, vlastní výpočet.

Kromě ideologie a velikosti stran má jednoznačný vliv na výběr kandidátů také vnitřní organizační struktura strany a vnitrostranické orgány a procesy, které do výběru kandidátů zasahují. V ODS můžeme hovořit o výběru kandidátů v rámci tříkolového systému (místní sněm, oblastní sněm a regionální sněm), a v případě prvního na kandidátce dokonce o čtyřkolovém systému, jelikož v tomto případě je vyžadována účast výkonné rady, přičemž návrhy kandidátů podávají místní sdružení, které o kandidátech hlasují absolutně většinovým systémem (Outlý 2003: 25). Naproti tomu KSČM uplatňuje daleko složitější systém, který lze charakterizovat také jako třístupňový, avšak vyžaduje téměř ve všech případech účast centrálních orgánů (Outlý 2003: 26). Jako čtyřkolový pak můžeme označit systém výběru kandidátů ČSSD. Kandidáti jsou navrženi buď místní organizací, okresním výkonným výborem nebo jinými subjekty, jako jsou Mladí sociální demokraté, Sociálnědemokratické ženy nebo klub seniorů. Blíže nespecifikovaná volba pak probíhá na úrovni okresních a krajských konferencí za účasti výkonných orgánů. Zvlášť je navržen kandidát na první pozici, a to během konzultace Krajského výkonného výboru a předsednictva (Outlý 2003: 26).

Poněkud tajemně působí nominace a výběr kandidátů dvou nových parlamentních stran, TOP 09 a VV. Obě strany mají novou organizační strukturu a nové členstvo. V TOP 09 výběr kandidátů před podzimními předčasnými volbami probíhal slovy poslance Petra Gazdika „společným hledáním těch nejlepších a konzultacemi“ (Aktualne.cz 2009). Konečné slovo pak měl celorepublikový přípravný výbor TOP 09. Dle stanov strany pak kandidáty do PS navrhují členové a orgány strany, přičemž „sestavování kandidátek včetně pořadí je v kompetenci orgánů příslušné úrovně strany“ (Stanovy politické strany TOP 09). Poměrně zajímavým prvkem v rámci navrhování lídrů kandidátky operují stanovy VV, ve kterých se píše, že se členové strany vzdávají možnosti volit lídry kandidátek ve prospěch registrovaných příznivců strany (tzv. „Věčkařů“). Ti jsou voleni přímou volbou. Tyto lídry pak potvrzuje grémium strany, stejně tak schvaluje kandidátní listiny pro všechny úrovně voleb. Konference strany má pak v kompetenci schvalovat pravidla pro výběr kandidátů a pro sestavení kandidátky do voleb (Věci veřejné – stanovy 2010). Ačkoliv se zdá, že demokratický proces uvnitř strany VV může napomáhat vyšší míře zastoupení žen, sympatizanti VV se ve vnitřním referendu postavili proti zavedení kvót na počet žen ve vysokých veřejných funkcích (Věci veřejné 2010).

Je otázkou, do jaké míry výše popsané stranické procedury můžeme označit jako limitující, či naopak prospěšné pro reprezentaci žen. Důležitou roli hraje nepochybně vnitrostranická demokracie. D. Tsatsos a M. Morlok ji vymezili několika oblastmi, kterými jsou zejména legitimita důležitých rozhodnutí, rovný přístup k funkcím, pluralita názorů, práva členů, otevřená komunikace, práva menšin, rovná soutěž a šance (Tsatsos a Morlok 1994 – cit. z Šimíček 1996: 106). Demokratičtější vnitrostranické mechanismy by tedy měly přispívat ke zvyšování podílu žen na významných místech kandidátních listin. Přesné stanovení a porovnání míry vnitrostranické demokracie mezi jednotlivými českými stranami je však obtížné.

Z analytického hlediska se proto zaměřuje pozornost spíše na kontrastování organizačních modelů jednotlivých politických stran než na samotnou míru vnitrostranické demokracie. Jedná se například o úroveň organizační centralizace resp. decentralizace, které ovlivňují výběr kandidátů. Lukáš Linek a Jan Outlý (2005) rozlišují mezi decentralizací teritoriální a funkční. V prvním případě jde o uspořádání, ve kterém jde primárně o zastoupení regionů. Funkční reprezentace tak počítá s tím, že v metodě výběru jsou zohledněny statusové znaky podle toho, jakou skupinu hodlá strana preferovat. Zastoupení tedy mohou získat ženy, ná-

rodní a etnické menšiny atd. (Linek a Outlý 2005: 13). Steven Saxonberg poukazuje na to, že v České republice existuje poměrně vysoký podíl žen v rámci členů politických stran a že ženy v politice se těší větší popularitě. Zásadním problémem je tedy proces výběru kandidátů a jeho nedostatečná transparentnost v rámci politických stran (Saxonberg 2003: 263). Při výběru kandidátů je prioritou regionální rovnováha, která spolu s absencí silnějšího hnutí žen a aplikací pyramidového modelu výběru kandidátů² je překážkou vyšší míře nominace žen. Dle autora je jedinou výjimkou KSČM, která i přes použití pyramidového modelu klade silný důraz na zastoupení žen (Saxonberg 2003: 263).

Z organizačního hlediska by ženskou reprezentaci mohly navýšit kvóty pro ženy při nominaci na kandidátní listiny nebo jiná podobná pravidla pro výběr kandidátů. V České republice stát v této záležitosti nechává stranám zcela volnou ruku a nijak neupravuje pravidla pro výběr kandidátů, který probíhá v rámci jednotlivých politických stran. Zavedení dobrovolných kvót nejsou české strany příliš otevřeny. Strana zelených je jedinou stranou, která byla stranou parlamentní a má dobrovolné vnitrostranické kvóty zajišťující minimálně třetinovou reprezentaci žen na kandidátních listinách (Strana Zelených 2010: 63). Z dalších politických stran kvótu pro složení vnitrostranických orgánů stanovila ČSSD, kde orgány musí být tvořeny minimálně z 25 % ženami a mladými lidmi do 35 let (Appeltová a Špricová 2010: 63). Z dalších stran pak KSČM zavedla vnitrostranické doporučení, které ale není závazné a krajská vedení při sestavování kandidátních listin na něj nemusejí brát ohled. Toto doporučení vyzývá, aby v první pěti kandidátů byla alespoň jedna žena (Smiggels Kavková 2006: 5). Ve volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2006 se tímto doporučením řídily všechny kraje. Při volbách v roce 2010 už byla situace v jednotlivých krajích rozdílná, kdy např. na olomoucké a karlovarské kandidátce nebyla na prvních pěti místech žádná žena a naopak v několika krajích byly v první pěti kandidátky a na liberecké kandidátce dokonce tři. Obecně lze tedy konstatovat, že opatření českých politických stran pro vyváženou reprezentaci jsou neexistující, nebo slabá.

1.1 Analýza

Výše uvedené teoretické předpoklady jsou nadále ověřovány na základě dat z voleb do Poslanecké sněmovny ve třech volbách (2002, 2006 a 2010). Kandidáti ve všech třech volbách byli zahrnuti do jediného datového souboru. Celkem se jedná o 504 kandidátů, kteří byli nominováni všemi stranami, jež v Olomouckém kraji získaly alespoň 1 % hlasů. Nejprve bude testována první hypotéza, zda jsou ženy oproti mužským kandidátům znevýhodněny samotnými selekčními mechanismy politických stran. Závisle proměnnou je skutečnost, zda byl kandidát umístěn na předním místě kandidátní listiny nebo nikoli. Protože se jedná o přirozeně dichotomickou proměnnou, byly vztahy mezi proměnnými specifikovány prostřednictvím logistického regresního modelu. Specifikace modelů a operacionalizace hlavních proměnných navazuje z důvodů srovnatelnosti výsledků na jejich využití v dosud jediném podobném výzkumu S. Kunovich, srovnávajícím volby v ČR v roce 1998 a Polsku v roce 1997 (Kunovich 2003). Studovanou nezávisle proměnnou představuje pohlaví kandidáta (kódování 1, pokud se jedná o ženu; 0, pokud se jedná o muže). Stejný model byl využit i pro zjištění, které charakteristiky žen kandidátek zvyšují či snižují jejich šance na umístění na čelných místech kandidátních listin. Pro tyto účely byl datový soubor rozdělen na dvě části. V první části byly zahrnuty pouze

ženy, ve druhé pouze muži. Závisle proměnnou v obou těchto modelech opět představuje skutečnost, zda se kandidát(ka) objevuje na významném místě, nebo nikoli.

Všechny logistické regresní modely zahrnují i další kontrolní nezávisle proměnné, protože významnost umístění mohou ovlivňovat i další faktory. I kvůli snadnější interpretaci byly tyto proměnné vyjádřeny na nominální dichotomické úrovni. Jedná se jednak o individuální charakteristiky kandidátů, jednak o atributy stran, za něž kandidovali. V první skupině je uveden věk kandidáta, protože tato proměnná částečně vyjadřuje množství politických zkušeností. Věk by tedy měl pozitivně přispívat k umístění na předních místech kandidátních listin. Tato proměnná je operacionalizována jako 1, pokud je kandidát starší než 48 let,³ a 0, pokud se jedná o kandidáta s věkem mezi 21 a 47 lety. Významnou proměnnou může být dosažená výše vzdělání, protože zprostředkovaně vyjadřuje sociální prestiž stranických kandidátů. Tato proměnná byla kódována jako 1, pokud kandidát na listině uvedl jakýkoli vysokoškolský titul (bez titulu bakalářského), a 0, pokud žádný titul neuvedl, nebo uvedl pouze titul bakalář.

U dvou logistických modelů, které případy rozdělují podle pohlaví, lze interpretovat dvě strukturální charakteristiky politických stran, pro něž byly vytvořeny samostatné proměnné. V prvé řadě se jedná o skutečnost, zda kandidát kandiduje za levicovou, nebo nelevicovou stranu. Z dosavadních empirických výzkumů totiž vyplývá důležitý poznatek, že levicové strany jsou více nakloněny rovnoprávnému postavení žen na kandidátních listinách například tím, že jsou průkopníky v zavádění ženských kvót pro obsazení kandidátních listin (Caul 2001). Důvody této skutečnosti mohou být více rovnostářská ideologie levice a její historické napojení na sociální hnutí požadující rovnoprávnost žen. Tato proměnná je operacionalizována jako 1, pokud se kandidát objevuje na listině levicové strany (ve zkoumaných volbách se jedná o strany KSČM, ČSSD, SZ⁴ a SPOZ), a 0, pokud se jedná o nelevicovou stranu. Další proměnnou pak představuje politický význam a relevance samotných politických stran. Existuje totiž možnost, že strany, které disponují reálnou šancí na získání poslaneckých mandátů, budou mít odlišný přístup k nominaci kandidátů, než strany, jejichž parlamentní zastoupení je spíše teoretické. Pro tento účel byla operacionalizována proměnná vyjadřující skutečnost, zda strana ve volbách v Olomouckém kraji získala alespoň 5 % hlasů (hodnota 1), nebo mezi 1 až 5 % (hodnota 0). Konečně poslední proměnná vyjadřuje, zda se kandidát ucházel o poslanecký mandát ve volbách v roce 2010 (hodnota 1), nebo v některé z obou předchozích voleb (hodnota 0). Zařazením této proměnné můžeme zjistit, zda z hlediska selekčních mechanismů politických stran existuje pokrok směrem ke snižování znevýhodnění žen.

V tabulkách 2 a 3 jsou ukázány výsledky logistických modelů ověřujících hypotézu ohledně znevýhodnění žen prostřednictvím selekčních mechanismů jednotlivých politických stran. Závisle proměnnou zde tvoří skutečnost, zda je kandidát na významné pozici kandidátní listiny. Nezhledňují tak konečné pořadí kandidátů určené voliči ani podíl jejich preferenčních hlasů. Soustředí se pouze na to, nakolik jsou ženy z(ne)výhodněny v procesu nominace kandidátů politickými stranami, a vyjadřuje tak vůli politických stran obsazovat na čelná místa ženy. Významnost umístění operacionalizujeme dvěma způsoby. V modelu 1 je závisle proměnnou umístění na *první pozici* kandidátní listiny. V modelu 2 je závisle proměnnou skutečnost, zda je kandidát umístěn na *první až čtvrté pozici*. Přestože každá strana bude na základě očekávání svého volebního úspěchu považovat za významné umístění jiný počet

předních pozic na kandidátce, toto umístění je stále možné považovat za vyjádření ochoty politických stran obsazovat na významné politické pozice ženy. Žádná strana totiž ve sledovaných třech volbách nezískala v Olomouckém kraji více než čtyři mandáty. V modelu navíc kontrolujeme vliv dvou proměnných na úrovni celých politických stran, které mohou ovlivňovat rozhodnutí ohledně totožnosti kandidátů na významných místech. Jedná se o politickou relevanci strany (mechanismy výběru kandidátů mohou být odlišné u stran s reálnou šancí na zastoupení v Poslanecké sněmovně) a ideologii strany (zda se jedná o stranu levicovou, nebo nikoli). Oba modely v rámci Olomouckého kraje zahrnují pouze politické strany, které získaly více než 1 % hlasů v daných volbách. Jsou zde shromážděna data za troje volby do Poslanecké sněmovny (2002, 2006, 2010).

Tabulka č. 2: Logistický regresní model – závisle proměnná: první místo na kandidátní listině

	B	S.E.	Exp(B)
Pohlaví (žena = 1)	-1,145	0,754	0,318
Volby 2010 (ano = 1)	0,066	0,449	1,068
Věk (48 a více let = 1)	-0,334	0,455	0,716
Vzdělání (VŠ titul = 1)	1,066	0,570	2,902
Zisk strany > 5% (ano = 1)	-0,110	0,487	0,896
Levicová strana (ano = 1)	0,017	0,446	1,017
Konstanta	-3,503	0,680	0,030
Cox a Snell	0,015		
Nagelkerke	0,049		
N	504		

Zdroj: volební server ČSÚ *volby.cz*, vlastní výpočet.

Relativní šance žen, že získají pozici na prvním místě kandidátní listiny, je v průměru o 68 % nižší než šance mužů (viz tabulka 2).⁵ Pouze o něco lépe je tomu z hlediska umístění na významné pozici kandidátní listiny (tedy na kterémkoli ze čtyř prvních míst). Šance, že se žena umístí na významné pozici, je však stále nižší než u mužů: cekem o 27 % (viz tabulka 3). Zajímavé porovnání z hlediska struktury kandidátních listin rovněž nabízejí další charakteristiky kandidátů. Starší kandidáti jsou v průměru znevýhodněni coby lídři kandidátních stran (na prvním místě se umísťují s šancí o 28 % nižší než mladší kandidáti). Opačný vztah ale překvapivě platí u získání významných míst na listině, kde jsou starší kandidáti obsazováni 1,22× častěji než mladší kandidáti. Zatímco strany na místo lídra kandidátní listiny v průměru preferují mladší kandidáty, na ostatní čelná místa listiny obsazují spíše starší kandidáty. Není příliš překvapivé, že vysokoškolské vzdělání má významný vliv na umístění na čelných místech kandidátní listiny. Zarážející však může být velmi vysoký význam této proměnné. Kandidáti s vysokoškolským vzděláním jsou téměř trojnásobně zvýhodněni v šanci na zisk prvního místa oproti kandidátům bez tohoto vzdělání. Podobný (i když i o něco nižší) vztah existuje i u obsazení významného místa.

Tabulka č. 3: Logistický regresní model – závisle proměnná: významné místo na kandidátní listině

	B	S.E.	Exp(B)
Pohlaví (žena = 1)	-0,309	0,304	0,734
Volby 2010 (ano = 1)	0,039	0,243	1,040
Věk (48 a více let = 1)	0,202	0,242	1,224
Vzdělání (VŠ titul = 1)	0,907	0,281	2,478
Zisk strany > 5% (ano = 1)	-0,140	0,263	0,870
Levicová strana (ano = 1)	-0,025	0,241	0,976
Konstanta	-2,127	0,352	0,119
Cox a Snell	0,028		
Nagelkerke	0,046		
N	504		

Zdroj: volební server ČSÚ volby.cz, vlastní výpočet.

V následující analýze byl datový soubor rozdělen na dvě části: případů žen a mužů. Cílem je zde zjistit, které charakteristiky politických stran i individuální charakteristiky kandidátů zvyšují pravděpodobnost významného ženského zastoupení. Dalším cílem je následně porovnat, zda jsou muži vybíráni jinak než ženy. Pro jednoduchost je už pracováno pouze s jednou závisle proměnnou, významným umístěním (na prvních čtyřech pozicích) na kandidátní listině.

Tabulka č. 4: Logistické regresní modely podle pohlaví – závisle proměnná: významné místo na kandidátní listině

	Ženy			Muži		
	B	S.E.	Exp(B)	B	S.E.	Exp(B)
Volby 2010 (ano = 1)	-0,541	0,566	0,582	0,190	0,271	1,209
Věk (48 a více let = 1)	0,500	0,599	1,648	0,147	0,270	1,159
Vzdělání (VŠ titul = 1)	0,733	0,630	2,082	0,906	0,319	2,475
Zisk strany > 5% (ano = 1)	-1,061	0,594	0,346	0,088	0,303	1,092
Levicová strana (ano = 1)	-0,977	0,628	0,377	0,166	0,268	1,181
Konstanta	-1,271	0,739	0,281	-2,416	0,397	0,089
Cox a Snell	0,069			0,029		
Nagelkerke	0,124			0,046		
N	115			389		

Zdroj: volební server ČSÚ volby.cz, vlastní výpočet.

Oproti předchozím očekáváním neexistuje v Olomouckém kraji v rámci výběrových mechanismů politických stran pozitivní trend postupně zvyšující význam ženského zastoupení v politice (viz tabulka 4). Zařazením nezávisle proměnné vyjadřující, zda se jedná buď o volby v roce 2010, nebo o dvoje předchozí volby, lze zjistit, zda se šance žen na získání význam-

ného místa zvyšuje v čase. Výsledky ukazují, že šance žen na takové umístění v roce 2010 *poklesla* o 42 % oproti oběma předchozím volbám do Poslanecké sněmovny. Situace je o to horší, že jsou dále znevýhodněny ženy kandidující za politické strany s reálnou šancí na získání parlamentních mandátů. Oproti ženám, které kandidovaly za strany s výsledným ziskem mezi 1 až 5 % hlasů, je jejich šance na významné umístění o 65 % nižší. Nepotvrdilo se očekávání, že levicové strany jsou více nakloněné zastoupení žen. Naopak, ženy kandidující za levicové strany měly o 62 % nižší šanci na významné umístění než ženy kandidující u ostatních stran.

2. Institucionální proměnné volebních systémů a zastoupení žen

Dosavadní srovnávací výzkumy vysvětlující variaci v zastoupení žen v parlamentech identifikovaly několik institucionálních faktorů, které sílu reprezentace žen ovlivňují. K těm hlavním patří typ volebního systému, přítomnost volebních kvót a struktura kandidátních listin. Na základní úrovni je potvrzeno zjištění, že poměrné volební systémy oproti většinovým posilují sílu ženské reprezentace. Některé výzkumy dokonce ukazují, že pravděpodobnost zvolení žen je zhruba dvakrát vyšší v poměrném než většinovém systému (Norris 2000). K hlavním důvodům, proč poměrné volební systémy posilují reprezentaci žen, patří větší velikost volebního obvodu. Čím větší je volební obvod, tím více se rozděluje v daném obvodu mandátů a na kandidátních listinách je tedy více kandidátů. Strany tak sestavují vyrovnané kandidátky, které pokrývají širší sociální spektrum, včetně většího množství žen a zástupců menšin (Norris 2006: 9; Rakušanová 2005). Výhoda velikosti volebního obvodu však může snižována, pokud v něm soutěží větší počet stran. Z pohledu zastoupení žen je lepší, pokud je země jedním volebním obvodem. V nejmenších volebních obvodech ČR (Karlovarský kraj, Liberecký kraj) je pro ženy těžší se prosadit na volitelná místa kandidátních listin, a systém se zde blíží výsledkům většinového volebního systému (Appeltoová a Šprincová 2010: 64).

Zásadním institucionálním faktorem ženské reprezentace je logicky přítomnost genderových kvót pro obsazování žen na kandidátkách. V roce 2006 mělo více jak 80 států zavedeno nějaký druh kvót pro zvýšení zastoupení žen. Možností jsou i dobrovolné kvóty, kterými strany chtějí dát najevo, že podporují rovnoprávnost žen a zvýšení jejich reprezentace (Tripp a Kang 2008: 339–340). Další variantou je vyhrazení přesného počtu míst, které budou určeny pouze pro ženy. Tuto možnost zavedlo několik zejména muslimských zemí Afriky a jižní Asie. V České republice nejsou kvóty stanoveny zákonem a jejich zavedení je výhradně v kompetenci politických stran. Na tuto situaci chtěl v roce 2010 centrálním řešením reagovat ministr pro lidská práva a menšiny Michael Kocáb za Stranu zelených, který připravil změnu volebního zákona. Ministrem navržená reforma v této souvislosti počítala s tím, že žena na kandidátce zaujme první nebo druhé místo a ostatní místa se budou řídit 30% kvótou (České noviny 2010).

Existence zákonem předepsaných kvót nemusí automaticky zvyšovat zastoupení žen, protože kvóty se mohou velmi lišit z hlediska efektivity. Ta je závislá na několika faktorech, z nichž nejdůležitějšími jsou způsob, jakým jsou zákonem stanovené kvóty převedeny do praxe, samotné nastavení a výše kvót, nebo zda politické strany musí podle zákona dodržovat pořadí mužů a žen na kandidátkách. Samotné strany musí mít vůli tato nařízení dodržovat, a pokud ne, musí být nastavené sankce za nedodržení zákona (Norris 2006: 11–12). Přesto zkušenost

některých zemí, které zavedly volební kvóty pro ženy, ukazuje, že čistě deklarativní a formální zákonná opatření jsou v tomto ohledu často obcházena. Příkladem může být Mexiko s 30% kvótou, do které se však započítávají i náhradníci, kteří nemají faktickou šanci na zvolení. Důsledkem bylo, že nepoměrně vysoký počet náhradníků tvoří ženy (v roce 2000 téměř 60%), ale celkový podíl žen na mandátech se nezvýšil (Htun 2003: 123). Pro efektivitu kvót je důležitá struktura kandidátních listin. Obecně lze konstatovat, že přísně vázané listiny jsou pro zastoupení žen prospěšnější než volné nebo vázané kandidátní listiny umožňující nějakou formu preferenčního hlasování (Htun 2003: 124; Chytilík et al. 2009: 209; Gray 2003: 56). To však pouze v případě, že zákon určuje i poměrné rozdělení pozic na základě pohlaví na volitelných místech.

Je otázkou, jaký je efekt kandidátních listin s možností preferenčního hlasování v nepřítomnosti volebních kvót, což je příklad České republiky. Struktura kandidátních listin v České republice se přitom vyvíjela ve třech hlavních fázích, které postupně progresivně navyšovaly vliv voliče na konečné pořadí. Podle původního znění zákona 247/1995 Sb. o volbách do Parlamentu České republiky a o změně a doplnění některých dalších zákonů, které platilo pro volby v letech 1996 a 1998, měl každý volič čtyři preferenční hlasy. Přednostní mandát mohl získat kandidát, který získal nejméně deset procent z celkového počtu preferenčních hlasů daných určité straně. Zároveň musela být splněna podmínka, že minimálně deset procent voličů strany preferenčních hlasů využilo. Novelou volebního zákona z roku 2000 byl počet preferenčních hlasů snížen na dva a zároveň bylo sníženo procento pro získání přednostního mandátu z deseti procent na sedm. Navíc byla zrušena podmínka o minimálním počtu voličů, kteří musejí využít preferenčního hlasování.

Ve volbách 2002 a 2006 nehrály preferenční hlasy tak významnou roli jako v roce 2010, neboť počet kandidátů, kteří si díky nim zajistili mandát z původně nevolitelného místa na kandidátní listině, nebylo mnoho. To se změnilo v roce 2010. Velký podíl na tom měla mimo jiné změna volebního zákona z roku 2006, kdy byl navýšen počet preferenčních hlasů ze dvou na čtyři a zároveň byla snížena hranice preferenčních hlasů určených dané kandidátce, kterou musí kandidát překonat, aby se posunul na přední místo kandidátky. Ze sedmi procent byla tato hranice snížena na pět procent. Samotná změna pravidel by ale nemusela vést ke zvýšení důležitosti preferenčních hlasů, pokud by ji voliči dostatečně nevyužili.

Paradoxně se tak jeví, že flexibilnější kandidátní listiny jsou prospěšné pro ženskou politickou reprezentaci, pokud nejsou doprovázeny volebními kvótami, ale mají naopak negativní účinek, pokud jsou zavedeny v systému volebních kvót. Jedna z komparativních analýz zkoumajících vliv institucionálních proměnných na podíl žen zastoupených ve světových parlamentech ukázala, že „flexibilnější“, volné nebo vázané kandidátní listiny mají obecně negativní efekt na zastoupení žen (Schmidt 2008). Nicméně pokud jsou zkoumány pouze případy zemí, v nichž nejsou zavedeny volební kvóty pro ženy, efekt flexibilních kandidátních listin se změnil na pozitivní, i když je statisticky nevýznamný (Schmidt 2008: 198). Obecně předpokládáme, že silnější možnost voličů ovlivnit pořadí zvolených kandidátů alespoň částečně neutralizuje negativní vliv selekčních a nominačních mechanismů politických stran znevýhodňujících ženskou kandidátku. V souladu s druhou hypotézou tohoto článku tak předpokládáme, že pokud větší flexibilita kandidátních listin zvyšuje podíl zvolených žen, pak by se zvýšení této flexibility v ČR mezi volbami 2006 a 2010 mělo projevit ve zvýšení podílu preferenčních hlasů získaných ženami.

2.1 Analýza

Pro ověření druhé hlavní hypotézy využijeme možnost „kvaziexperimentu“, který vytvořila reforma volebního zákona mezi volbami 2006 a 2010. Oproti klasickým experimentům představuje zdroj variace v hodnotě nezávisle proměnné diachronní změna. Předmětem této reformy je pak změna z relativně uzavřených kandidátních listin na více otevřené. Porovnáním obou epizod před a po reformě je pak možné odhadnout, zda tato změna měla významný vliv na hodnotu závisle proměnné. Tou je v tomto případě podíl preferenčních hlasů získaných ženskými kandidátkami. Nevýhodou tohoto postupu je to, že i jiné proměnné (např. silnější společenská modernizace) mohly v průběhu sledovaného období ovlivnit hodnotu závisle proměnné. Oproti klasickým experimentům nelze argumentovat vytvořením experimentální a kontrolní skupiny. Studovanou nezávisle proměnnou je skutečnost, zda se jedná o volby v roce 2010 (hodnota 1), nebo o některé z obou předchozích voleb (hodnota 0). Pokud by platila hypotéza, že větší otevřenost kandidátních listin zvyšuje zastoupení žen v politice, pak bychom měli pozorovat pozitivní koeficient této proměnné v roce 2010 oproti předchozím volbám.

Závisle proměnnou je zde procento preferenčních hlasů, které kandidát na své stranické listině v kraji získal. Je nutné upozornit, že se nejedná o podíl preferenčních hlasů kandidáta na počtu všech hlasů pro danou stranu v kraji. Z důvodu srovnatelnosti se jedná o procentní podíl preferenčních hlasů kandidáta na počtu všech *preferenčních* hlasů pro danou stranu v kraji. Tímto způsobem kódování mohou být srovnávány volby v letech 2002 a 2006 s volbami v roce 2010, mezi kterými se logicky zvýšila možnost udělovat preferenční hlasy a tím i celkový počet odevzdaných preferenčních hlasů. Pro tuto analýzu proto nelze využít procentní podíly udávané Českým statistickým úřadem sloužící k případnému přednostnímu udělení mandátu. Použitý ukazatel je bezproblémový i z toho důvodu, že celkový počet kandidátů u všech stran a ve všech třech volbách je konstantní. Všechny kandidátní listiny obsahovaly právě 23 kandidátů.⁶

V tomto modelu jsou zahrnuty pouze případy žen (celkem 115), které v těchto třech volbách kandidovaly. Protože závisle proměnná je vyjádřena na kontinuální škále, je zde využit jednoduchý regresní model metody nejmenších čtverců (OLS). V modelu jsou zařazeny stejné kontrolní proměnné jako v předchozích logistických modelech. Navíc je zde ale použita i nezávisle proměnná vyjadřující výchozí pořadí na kandidátní listině a tedy zohledňující samotné selekční mechanismy politických stran. Existující výzkumy totiž ukazují, že se jedná o jeden z nejvýznamnějších faktorů ovlivňujících výši získaných preferenčních hlasů, protože voliči mají tendenci ve větší míře věnovat své preferenční hlasy kandidátům na vyšších místech listiny (Voda 2010: 202). Zároveň se ale jedná o problematickou proměnnou, protože může vyjadřovat dva odlišné teoretické konstrukty. Na jedné straně totiž vystihuje význam postavení kandidáta ve straně. Disciplinovaní voliči tak budou kroužkovat kandidáty na prvních místech, protože budou respektovat přání politické strany, kterou se rozhodli volit. Na druhé straně ale vystihuje i veřejnou známost kandidáta, protože kandidáti na předních místech jsou často již aktivními politiky či známými osobnostmi a jsou často zviditelňováni ve volebních kampaních. Vzhledem k omezenému množství preferenčních hlasů, které volič může odevzdat, tak kandidáti z předních několika málo míst budou mít násobnou výhodu oproti kandidátům ze středu či konce listiny. Teoreticky tak nelze očekávat lineární vztah mezi touto proměnnou a podílem preferenčních hlasů. Z tohoto důvodu bylo numerické vyjádření pořadí

na kandidátní listině (1 až 23) transformováno pomocí přirozeného logaritmu, který lépe odpovídá nelineárnímu teoretickému předpokladu.

Případy zde představují pouze ženy kandidátky. Závisle proměnnou je zde procentní podíl preferenčních hlasů kandidáta na počtu všech *preferenčních* hlasů pro danou stranu v kraji. Studovanou nezávisle proměnnou je skutečnost, zda se jedná o volby v roce 2010 (hodnota 1), nebo o předchozí dvoje volby. Tento model proto umožňuje zjistit, zda změna ve volebním zákoně zvyšující počet preferenčních hlasů vedla ke zvýšení podílu hlasů pro ženy-kandidátky. Tento regresní model rovněž specifikuje několik výše zmíněných kontrolních nezávisle proměnných.

Tabulka č. 5: OLS regresní model - závisle proměnná: podíl kandidátky na celkovém počtu preferenčních hlasů

	Koeficient
Konstanta	12,556 (1,945)
Volby 2010 (ano = 1)	-0,008 (0,636)
Věk (v letech)	0,023 (0,032)
Vzdělání (VŠ titul = 1)	0,354 (0,662)
Pořadí (ln)	-3,570 (0,453)
Zisk strany > 5% (ano = 1)	-1,386 (0,696)
Levicová strana (ano =1)	0,380 (0,650)
R ²	0,415
Adj. R ²	0,383
N	115

Pozn.: Nestandardizované koeficienty. Standardní chyby v závorkách.

Zdroj: volební server ČSÚ volby.cz, vlastní výpočet.

Z výsledků modelu v tabulce 5 je zřejmé, že se nepotvrdilo očekávání, že zvýšení možnosti voliče ovlivnit výsledné pořadí kandidátů zvyšuje pravděpodobnost zastoupení žen. Koeficient pro proměnnou odlišující volby v roce 2010 od předchozích dvou voleb je dokonce mírně negativní, ale statisticky nevýznamný. V souladu s předchozími očekáváním je nejsilnější proměnnou vysvětlující procentuální podíl preferenčních hlasů umístění na kandidátní listině. Přestože možnost politických stran diktovat konečné pořadí zvolených kandidátů je vyvažována možností voličů udělit přednostní hlasy, voliči zároveň ve velké míře respektují přání stran a „kroužkují“ kandidáty na předních místech stranických listin. Jedinou další významnou proměnnou je překvapivě celkový zisk strany překračující pětiprocentní hranici. Koeficient je zde ale negativní, což značí, že kandidátky z menších stran jsou o 1,4 procentního bodu preferenčních hlasů *zvyhodněny* oproti kandidátkám ze stran s reálnou šancí na zisk parlamentního zastoupení. Toto zjištění může přispět k vysvětlení podprezentace žen ve vrcholné politice vzhledem k celkovému podílu žen aktivních v politických stranách. Naopak, nemáme dostatek důkazů k zamítnutí hypotéz, že starší ženy, ženy s vysokoškolským titulem a ženy kandidující za levicové strany nejsou zvýhodněny oproti mladším ženám, ženám bez VŠ titulu a kandidátkám nelevicových stran.

3. Volební chování a preferenční hlasování žen

Volební chování žen a mužů se může v mnohém lišit. Z hlediska možnosti preferenčního hlasování se nabízí oprávněný předpoklad, že voličky, které se voleb účastní v podobné míře jako voliči, budou své přednostní hlasy častěji udělovat ženám, a tím dorovnávat znevýhodnění žen určené politickými stranami. Tento předpoklad se opírá o některé zahraniční výzkumy, které ukazují, že pro ženy je volba podle pohlaví častější. Je nutné poukázat na to, že výsledky výzkumů této problematiky si často protirečí a že otázce preferenčního hlasování žen není dosud věnována dostatečná pozornost. Jeden z hlavních argumentů představuje tvrzení, že zatímco pohlaví pro muže nehraje roli, u žen má stejné pohlaví pozitivní efekt na hlasování pro ženy. Tato skutečnost může být vysvětlena teorií diskriminace minorit, kdy skupina, která je v menšině, je sociálně kohezivnější a mezi jejími členy existuje vyšší míra identifikace (Dillingham et al. 1994: 631). Ale například McElroy a Marsh (2009) při analýze volebního chování žen v Irsku, kde se používá poměrný volební systém jednoho přenosného hlasu, nepotvrdili předpoklad, že ženy spíše preferují ženské kandidátky (McElroy a Marsh 2009: 10).

Podle Kiry Sanbonmatsu v praxi voleb do Kongresu USA záleží na tom, jak je reprezentace žen vnímána veřejností: „Veřejná podpora pro větší zastoupení žen v úřadu záleží na aktuální reprezentaci žen a tom, jak moc si je veřejnost vědoma míry tohoto zastoupení“ (Sanbonmatsu 2003: 381). Podle vypracované studie ženy více než muži přeceňovaly současné zastoupení žen v Kongresu a domnívaly se, že by ženy měly mít větší podíl na zastoupení. Ve studii se prokázalo, že mezera ve znalostech souvisejících s politickým zastoupením obou pohlaví podporuje vyšší zastoupení žen ve voleném úřadu (Sanbonmatsu 2003: 380). Naproti tomu John F. Zipp a Eric Plutzer poukazují na možnost ideového ovlivnění volby. Ačkoliv jejich výzkum ukázal, že voliči často hlasují podle stranické linie, přesto může silná kandidátka získat hlasy voličů napříč stranickým spektrem, zatímco slabá kandidátka může ztratit potenciální hlasy jak mužů, tak i žen (Zipp a Plutzer 1985: 194). Během analýzy voleb do Kongresu v roce 1992 zjistili, že důležitý vliv pohlaví se vyskytl ve 13 ze 42 případů a je spolu se stranickou příslušností jednou z klíčových proměnných pro zisk volební podpory (Plutzer a Zipp 1996: 50). Je samozřejmě otázkou, nakolik jsou tyto závěry využitelné v jiných typech volebních systémech.

Na výběr a volbu kandidátů působí i faktor stereotypu, které se k pohlavím vztahují. Volební preference pro kandidáty může být vysvětlena negativními i pozitivními stereotypy. V případě preference kandidáta (muže) mohou být negativní stereotypy přítomny u charakterových vlastností žen, a naopak pozitivními stereotypy jsou spatřovány v oblasti mužské schopnosti zastat typicky mužské záležitosti. Naopak upřednostnění kandidátky může být vysvětleno pohlavím voliče/voličky a pozitivním vnímáním stereotypu, že žena je schopna lépe zastat typicky „ženské“ záležitosti (Sanbonmatsu 2002: 31). Postoj veřejnosti tedy hraje velmi důležitou roli. V české společnosti je politika stále méně spatřována veřejností jako přednostní doména mužů. V podstatě můžeme říci, že postoj české veřejnosti k nízkému zastoupení žen v politice je z dlouhodobého hlediska kritičtější. Zatímco v roce 1991 49% žen a 34% mužů zastávalo kritický postoj, co se týče nízkého zastoupení žen v politice, toto číslo se změnilo v roce 2004 na 76% v případě žen, respektive 57% v případě mužů (Rakušanová 2006: 9).

Z hlediska České republiky lze obecně předpokládat, že ženy jsou konzervativnější než muži a častěji volí středopravicové strany (Rakušanová 2004). V české literatuře se však

neobjevují analýzy, které by se samostatně věnovaly volebnímu chování žen. Většinou se setkáme s analýzou volebního chování, které kombinuje několik proměnných, nejčastěji vliv pohlaví, vzdělání a věku na volební chování. Tyto analýzy často vycházejí z povolebních průzkumů. U předčasných voleb v roce 1998 se ukázalo, že volební chování mužů a žen ve věku od 18 do 44 let stejného typu vzdělání a také stejného zaměstnání je prakticky stejné. Pohlaví ale hraje roli, pokud porovnáme volební chování mužů a žen ve věku 45 let a více, neboť zde jsou velké rozdíly, kdy muži více volí levici (Řeháková 1999: 317–319). Při volbách v roce 2006 ale bylo na základě České volební studie 2006 zjištěno, že tento trend se mění a ženy ve většině případů volily stejně jako muži. Jedinou výjimku tvoří voliči KDU-ČSL, kdy tuto stranu volí ženy častěji než muži (Vlachová 2009: 139; Lebeda et al. 2007: 8). Tím se dá také vysvětlit proč při porovnání žen a mužů v důchodovém věku jsou muži levicovější. V českém prostředí však dosud nebyla věnována dostatečná pozornost volebnímu chování žen z hlediska udělování preferenčních hlasů. Při analýze dat z šetření v Olomouckém kraji tak vycházíme z pouze z vágních teoretických očekávání a analýza tak má spíše exploratorní charakter.

Ovlivňuje pohlaví voliče počet preferenčních hlasů získaných ženskými kandidátkami? Pro zodpovězení otázek ohledně volebního chování žen analyzujeme data z výběrového šetření Olomoucká volební studie, provedené Univerzitou Palackého, které proběhlo 3.–13. 6. 2010 formou dotazníkového šetření v celém Olomouckém kraji. Průzkumu se zúčastnilo celkem 800 respondentů, jejichž složení bylo dáno kvótním výběrem sestaveným podle struktury obyvatelstva Olomouckého kraje. Jak vyplývá z tabulky 6, neexistuje statisticky významný rozdíl mezi mírou využití přednostních hlasů u mužů a u žen. Muži dokonce pouze v o něco vyšší míře (35 % proti 31,4 %) využívají možnost preferenčního hlasování.

Tabulka č. 6: Odpovědi na otázku „Využil možnost udělit preferenční hlasy?“

	Využil možnost udělit preferenční hlasy		CELKEM
	Muži	Ženy	
ANO	92 (35,0%)	94 (31,4%)	186 (33,1%)
NE	171 (65,0%)	205 (68,6%)	376 (66,9%)
CELKEM	263 (100%)	299 (100%)	562 (100%)
Chi-kvadrát (p)	0,793 (p = 0,373)		

Zdroj: Olomoucká volební studie 2010, vlastní výpočet.

Celých 61,7 % všech preferenčních hlasů bylo uděleno voliči, kteří bezesbýtku vyčerpali své právo udělit čtyři přednostní hlasy. Jinými slovy, menšina (celkem 40 %) těch, kteří se rozhodli hlasovat přednostně, udělila většinu (celkem 61,7 %) přednostních hlasů. Abychom mohli odhadnout, v jaké míře zástupci obou pohlaví ovlivňují pořadí kandidátů, byl v tabulce 7 vynásoben počet respondentů, kteří zakroužkovali jednoho (resp. dva, tři a čtyři) kandidáta, příslušným koeficientem. Je zajímavé, že nevyšší rozdíl mezi oběma pohlavími – 8,2 procentních bodů ve prospěch mužů – je právě u nejdůležitější možnosti, tedy udělení všech čtyř hlasů. Muži využívají možnost udělit preferenční hlasy o něco častěji než ženy, a navíc udělí v průměru i více preferenčních hlasů. Muži totiž lépe využívají možnosti ovlivnit pořadí na kandidátní listině a udělují více preferenčních hlasů.

Tabulka č. 7: Odpovědi na otázku „Kolik preferenčních hlasů použil?“

	Kolik preferenčních hlasů použil?			Koeficient	Počet udělených hlasů podle míry využití možnosti preferenčního hlasování a podle pohlaví		
	Muži	Ženy	CELKEM		Muži	Ženy	CELKEM
Jeden	24	29	53	x1	24	29	53
	26,7%	32,6%	29,6%		9,8%	13,0%	11,3%
Dva	18	18	36	x 2	36	36	72
	20,0%	20,2%	20,1%		14,8%	16,1%	15,4%
Tři	8	10	18	x 3	24	30	54
	8,9%	11,2%	10,1%		9,8%	13,5%	11,6%
Čtyři	40	32	72	x 4	160	128	288
	44,4%	36,0%	40,2%		65,6%	57,4%	61,7%
CELKEM	90	89	179		244	223	467
	100%	100%	100%		100%	100%	100%
Chi-kvadrát (p)	1,577 (p = 0,664)						

Zdroj: Olomoucká volební studie 2010, vlastní výpočet.

Tabulka č. 8: Odpovědi na otázku „Dal preferenční hlas prvnímu kandidátovi?“

	Dal preferenční hlas prvnímu kandidátovi		CELKEM
	Muži	Ženy	
ANO	31 (35,2%)	28 (31,8)	59 (33,5%)
NE	57 (64,8%)	60 (68,2)	117 (66,5%)
CELKEM	88 (100%)	88 (100%)	176 (100%)
Chi-kvadrát (p)	0,229 (p = 0,632)		

Zdroj: Olomoucká volební studie 2010, vlastní výpočet.

Bohužel, z otázek kladených v šetření Olomoucké volební studie nelze zjistit, zda ženy častěji než muži volí ženské kandidátky. Na tuto otázku můžeme na základě dostupných dat odpovědět pouze nepřímě. Dotaz, zda volič věnoval hlas prvnímu kandidátovi na listině, částečně vyjadřuje ochotu voličů respektovat vůli stran k pořadí kandidátů určenému stranami a příliš nezasahovat do stranického výběru. Protože první místa listin byla v drtivé většině v Olomouckém kraji obsazena muži, měli bychom v případě operativnosti „kompenzačního mechanismu ženské volby“ pozorovat, že ženy budou svůj hlas prvnímu kandidátovi dávat v menší míře než muži. Z tabulky 8 ale vyplývá, že rozdíl mezi oběma hodnotami je pouhých 3,4 procentního bodu, není statisticky významný a že nemůžeme zamítnout hypotézu, že mezi oběma proměnnými není vztah. Obecně je možné konstatovat, že volební chování z hlediska udělování preferenčních hlasů se mezi oběma pohlavími v Olomouckém kraji příliš neliší. To lze spolu s předchozím zjištěním, že větší flexibilita kandidátních listin v roce 2010 nezvýšila zvýhodnění ženských kandidátek, s opatrností interpretovat jako podporu

pro argument, že ženy nejsou preferenčním hlasováním v průměru nijak zvýhodňovány oproti mužům.

4. Závěr

Výsledky této analýzy našly podporu pro první hypotézu, že ženy v Olomouckém kraji mají v průměru nižší šanci než muži, aby obsadily významná místa na kandidátních listinách politických stran. Musíme však zamítnout druhou hypotézu, že větší otevřenost kandidátních listin zvyšuje podíl preferenčních hlasů odevzdaných pro ženy a tím i pravděpodobnost jejich vstupu do vrcholné politiky. Nepotvrdilo se tak teoretické očekávání, že zvýšení počtu preferenčních hlasů pro volby v roce 2010 povede k vyššímu podílu preferenčních hlasů odevzdaných ženám. Pokud změna v preferenčním hlasování měla pozitivní efekt na zastoupení žen, pak se spíše jednalo o vliv snížené procentuální hranice pro přesunutí na přední místo kandidátní listiny než o rozšíření počtu hlasů udělených voličem. Získaná zjištění dále ukazují, že se na případu Olomouckého kraje nepotvrdila hypotéza, že levicové strany spíše posilují ženské politické zastoupení. Naopak, ženy z nelevicových stran měly v průměru vyšší šanci na získání významné pozice na kandidátní listině. Z hlediska zajištění reprezentace žen je rovněž důležité zjištění, že menší strany s nízkou pravděpodobností na vstup do Poslanecké sněmovny ženy znevýhodňují v menší míře než velké strany. Ženy z menších stran jsou navíc zvýhodněny oproti ženám ze stran s reálnou šancí na získání mandátů tím, že zde v průměru získávají více preferenčních hlasů. Obě tyto skutečnosti dále posilují podreprezentaci žen ve vrcholné politice vzhledem k jejich participaci v politických stranách na regionální úrovni.

Výsledky této analýzy ukazují, že je třeba pozměnit zažitá klíše o podreprezentaci žen ve vrcholné politice. Argument, že „žen je v politice málo, protože nejsou ochotné se v ní angažovat“ nemusí platit. Samotná skutečnost kandidatury na libovolném místě kandidátní listiny ve volbách do Poslanecké sněmovny je sama o sobě bezpochyby výrazem ochoty angažovat se ve vrcholné politice. Protože jsou však ženy častěji umístěny na méně významných pozicích než muži, mají i nižší šanci reálného zvolení, což následně snižuje pravděpodobnost jejich vstupu do vrcholné politiky. Nejde proto o nedostatek ochoty žen vstupovat do politiky. Překážkou zvýšení zastoupení žen jsou strukturální mechanismy ve formě nominace a výběru volebních kandidátů politických stran, nikoli nevěle žen k politické činnosti.

Výsledky analýzy dále v Olomouckém kraji nenacházejí podporu pro teoretický argument, že otevřenější kandidátní listiny zvyšují pravděpodobnost zastoupení žen. V roce 2010, kdy byla poprvé v účinnosti úprava volebního zákona zvyšující počet preferenčních hlasů voliče z maximálních dvou na čtyři, a významně se tak posílala možnost voliče ovlivnit konečné pořadí, nedošlo ke zvýšení podílu preferenčních hlasů obdržovaných ženami. Preferenční hlasy tak nefungují jako kompenzační mechanismus, který dorovná znevýhodnění ženských kandidátek dané rozhodnutími politických stran v procesu vytváření kandidátních listin.

Po vyloučení vlivu větší flexibility kandidátních listin se proto významně redukuje okruh možných institucionálních úprav volebního systému na posílení zastoupení žen v politice. Dosavadní výzkumy ukazují, že velká velikost volebních obvodů zvyšuje zastoupení žen. Relativně malý počet poslanců volených v mnoha českých obvodech, včetně Olomouckého

kraje, tak může vytvářet překážku ženské politické reprezentace. Možnost zvýšení velikosti volebních obvodů je ale v Česku spíše teoretická, protože ztotožnění volebních obvodů s krajským členěním vytváří silný argument pro zachování současného stavu.

Z institucionálních možností, jak zvýšit podíl zvolených žen alespoň na úroveň jejich podílu na kandidátních listinách, tak v zásadě zbývá především zavedení povinných volebních kvót pro ženy. Jedná se přitom o opatření, kde se střetávají principy svobodné demokratické soutěže a rovnosti. Právě otázka zavedení kvót může podpořit debaty ohledně principu rovnosti, zakotveném v ústavním pořádku. Listina základních práv a svobod vychází z principu rovnosti, a to bez ohledu na pohlaví. Pokud by byly stanoveny v rámci politických stran kvóty na zastoupení žen na kandidátních listinách, je nutno z věcného hlediska rozlišit, zda se kvóty pohybují v nediskriminačních mezích. V tomto případě je horní hranice pro umělé zastoupení 50%, případná vyšší míra by vytvářela nerovné podmínky (Šimíček 1995: 313). Článek 23 Listiny základních práv Evropské unie stanovuje, že „zásada rovnosti nebrání zachování nebo přijetí opatření poskytujících zvláštní výhody ve prospěch nedostatečně zastoupeného pohlaví“ (Listina základních práv EU: článek 23). Kvóty tedy právem mohou být považovány za takovéto opatření.

Je paradoxní, že argument ohledně „nedemokratičnosti“ volebních kvót pro ženy v důsledku spoléhá na interní mechanismy politických organizací, které jsou z hlediska své vnitřní struktury univerzálně nedemokratické a oligarchické (Michels 1968). Jak ukazuje analýza kandidátních listin, zavedení kvót pro ženy v procesu výběru volebních kandidátů by vnitřní demokracii politických stran spíše posílilo, než oslabilo. Nedávný krok ke zvýšení významu preferenčních hlasů při volbě kandidáta je krok správným směrem, protože posiluje autonomii rozhodování voliče a zvyšuje jeho možnost demokratické kontroly volených zástupců. Pokud by tato úprava byla doprovázena povinnými volebními kvótami pro ženy na stranických kandidátních listinách, posílila by se vnitřní demokracie politických stran a v plné míře by se zachovala svoboda voliče rozhodnout o svých zástupcích v parlamentu.

Poznámky:

1. Z dvou set poslanců bylo do Poslanecké sněmovny zvoleno 34 žen v roce 2002 (2 v Olomouckém kraji), 31 žen v roce 2006 (žádná v Olomouckém kraji) a 44 v roce 2010 (3 v Olomouckém kraji). V roce 2010 byly za Věci veřejné v Olomouckém kraji zvoleny Lenka Andrýsová a Dagmar Navrátilová, za Top 09 Jitka Chalánková. V roce 2006 byly zvoleny Kateřina Dostálová (ODS) a Miroslava Vlčková (KSČM).
2. Podle S. Saxonberga strany v ČR používají dva modely pro výběr kandidátů. První je založen na systému přímé demokracie, ve druhém dochází k postupné volbě kandidátů od místní úrovně, přes okresní až po krajskou (viz Saxonberg 2003: 255).
3. Hranice 48 let byla stanovena podle průměrného věku všech kandidátů zkoumaných kandidátních listin v Olomouckém kraji ve volbách v roce 2010, který byl 47,7 let.
4. Zařazení Strany zelených mezi levicové strany by se mohlo jevit jako problematické. Při jejím zařazení k levicovým stranám byl zohledněn její programový profil na základě kódování Manifesto Project Database, podle kterého je SZ možné chápat jako středolevicovou stranu. Její hodnocení volebního programu má hodnotu -15,5 RILE indexu. Podle metodiky Manifesto Project -100 znamená krajní levice a 100 krajní pravice. Pro volby 2006 byla strana hodnocena také jako spíše levicová se skóre -4,7 (Manifesto Project Database: <https://manifestoproject.wzb.eu/parties/69>).

5. Alternativně lze zjištění interpretovat tak, že muži mají zhruba třikrát větší šanci ($1/0,318 = 3,14$) na umístění na prvním místě než ženy. Analogicky dále v textu.
6. Jedinou výjimkou je kandidátní listina ČSSD v roce 2010, která obsahovala 22 kandidátů po odstoupení Miroslava Vlčka.

Použité zdroje:

- Appeltoová, Michaela a Šprincová, Veronika. 2010. „Ženy u moci a v rozhodovacích pozicích.“ In: *Ženy a česká společnost*. Eds. Petra Kubálková a Petra Wennerholm Čáslavská. Praha: Otevřená společnost o.p.s. 2010, 63–73.
- Caul, Miki. 2001. „Political Parties and the Adoption of Candidate Gender Quotas: A Cross-National Analysis.“ *The Journal of Politics* 63, č. 4, 1214–1229.
- České noviny. 2010. *Kocáb nabídl kvůli svému soukromí demisi*. Praha: ČeskéNoviny.cz (http://www.ceskenoviny.cz/zpravy/kocab-chce-kvoty-pro-zeny-a-nabidl-rezignaci/446753&id_seznam=287).
- Český statistický úřad. 2006. *Struktura kandidátních listin a kandidátů pro volby do poslanecké sněmovny* (http://www.czso.cz/csu/tz.nsf/i/struktura_kandidatnich_listin_a_kandidatu_pro_volby_do_poslanecke_snemovny).
- Dillingham, Alan et al. 1994. „Gender Discrimination by Gender: Voting in a Professional Society.“ *Industrial and Labor Relations Review* 47, č. 4, 622–633.
- Fórum 50%. 2010. *Analýza kandidátních listin pro volby do Poslanecké sněmovny v roce 2010* (<http://padesatprocent.cz/cz/zeny-v-politice/poslanecka-snemovna/analiza-snemovna-2010>).
- Gelnarová, Jitka. 2010. „Reprezentace žen v politice z pohledu politické teorie aneb „Co všechno znamená, když se řekne, že ženy jsou v politice podreprezentovány?““ *Acta Politologica* 2, č. 2, 120–135.
- Gerring, John. 2007. *Case Study Research. Principles and Practices*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gray, Tricia. 2003. „Electoral Gender Quotas: Lessons from Argentina and Chile.“ *Bulletin of Latin American Research* 22, č. 1, 52–78.
- Htun, Mala N. 2003. „Women and Democracy.“ In: *Constructing Democratic Governance in Latin America*. Eds. Jorge I. Domínguez a Michael Shifter. Baltimore, London: The John Hopkins University Press, 118–136.
- Chytilík, Roman et al. 2009. *Volební systémy*. Praha: Portál.
- Inter-Parliamentary Union. 2010. *Women in national parliaments: Situation as of 30 November 2010* (<http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm>).
- Kunovich, Sheri. 2003. „The Representation of Polish and Czech Women in National Politics: Predicting Electoral List Position.“ *Comparative Politics* 35, č. 3, 273–291.
- Lebeda, Tomáš et al. 2007. „Úvod.“ In: *Voliči a volby 2006*. Eds. Tomáš Lebeda et al. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 15–36.
- Linek, Lukáš a Outlý, Jan. 2005. „Výběr kandidátů do Evropského parlamentu v hlavních českých politických stranách.“ *Politologický časopis* 12, č. 1, 3–26.
- Listina základních práv EU. 2007/C 303/01*. (<http://eur-lex.europa.eu/cs/treaties/dat/32007X1214/html/C2007303CS.01000101.htm>).
- Manifesto Project Database (<https://manifestoproject.wzb.eu/parties/69>).
- McElroy, Gail a Marsh, Michael. 2009. „Candidate Gender and Voter Choice: Analysis from a Multi-member Preferential Voting System.“ *Political Research Quarterly* 20, č. 10, 1–12.
- Michels, Robert. 1968. *Political Parties. A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy*. New York: The Free Press.
- Norris, Pippa. 2000. „Women’s Representation and Electoral Systems.“ In: *Encyclopedia of Electoral Systems*. Ed. Richard Rose. Washington DC: CQ Press.
- Norris, Pippa. 2004. *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge University Press.

- Norris, Pippa. 2006. „The Impact of Electoral Reform on Women’s Representation“. *Acta Politica* 41, 197–213.
- Outlý, Jan. 2003. *Strany a stát, volby a finance: vybrané aspekty primárních voleb a financování politických stran*. Olomouc: Periplum.
- Plutzer, Eric a Zipp, John P. 1996. „Identity Politics, Partisanship, and Voting for Women Candidates.“ *The Public Opinion Quarterly* 60, č. 1, 30–57.
- Rakušanová, Petra. 2004. „Genderová diferenciacie účasti ve volbách do Evropského parlamentu.“ *Sociologický webzín*. (<http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=187&lst=103>).
- Rakušanová, Petra. 2005. „Mechanismy inkluze a exkluze žen v politice v České republice.“ *Gender, Equal Opportunities Research* 6, č. 2, 25–30.
- Rakušanová, Petra. 2006. *Zastoupení žen v české politice v kontextu voleb do Poslanecké sněmovny 2006: Trendy a výzvy*. Praha: Forum 50%.
- Řeháková, Blanka. 1999. „Předčasné volby 1998: Volební chování různých skupin voličů.“ *Sociologický časopis* 35, č. 3, 311–334.
- Sanbonmatsu, Kira. 2002. „Gender Stereotypes and Vote Choice.“ *American Journal of Political Science* 46, č. 1, 20–34.
- Sanbonmatsu, Kira. 2003. „Gender-Related Political Knowledge and the Descriptive Representation of Women.“ *Political Behavior* 25, č. 4, 367–388.
- Saxonberg, Steven. 2003. „Czech Political Parties Prefer Male Candidates to Female Votes.“ In: *Women’s Access to Political Power in Post-Communist Europe*. Eds. Richard E. Matland a Kathleen A. Montgomery. Oxford: Oxford University Press, 245–266.
- Schmidt, Gregory D. 2008. „The election of women in list PR systems: Testing the conventional wisdom.“ *Electoral Studies* 28, č. 2, 190–203.
- Smiggels Kavková, Jana. 2006. *Analýza kandidátních listin pro volby do PSP ČR 2006 z hlediska zastoupení žen a mužů*. Fórum 50% (<http://padesatprocent.cz/docs/analyza-kand-listin.pdf>).
- Smyčková, Lenka. 2009. *Výběr kandidátů TOP 09: Ty jsi dobrý, pojď k nám!* Praha: Aktuálně.cz (<http://aktualne.centrum.cz/domaci/volby/strany/clanek.phtml?id=643111>).
- Strana zelených. 2010. *Volební program Strany zelených – volby do Poslanecké sněmovny 2010* (<http://www.zeleni.cz/underwood/download/files/sz-volebni-program-2010.pdf>).
- Šimíček, Vojtěch. 1995. „Návrhy kandidátů politickými stranami.“ *Politologický časopis* 2, č. 4, 305–321.
- Šimíček, Vojtěch. 1996. „Vnitřní život politických stran.“ *Politologický časopis* 3, č. 2, 105–121.
- TOP 09. 2009. *Stanovy politické strany TOP 09* (<http://www.top09.cz/dokumenty/stanovy/>).
- Tripp, Aili Mari a Kang, Alice. 2008. „The Global Impact of Quotas: On the Fast Track to Increased Female Legislative Representation.“ *Comparative Political Studies* 41, č. 3, 338–361.
- Věci veřejné. 2009. *Stanovy* (<http://www.veciverejne.cz/stanovy.html>).
- Věci veřejné. 2010. *VV uzavřely interní referenda VV* (<http://www.veciverejne.cz/veci-verejne/clanky/vv-uzavrely-interni-referenda-vv.html>).
- Vlachová, Klára. 2009. „Stratifikace, zaměstnanecký sektor a volební chování.“ *European Electoral Studies* 4, č. 2, 135–141.
- Voda, Petr. 2010. „Efekt kandidáta.“ In: *Volby do Poslanecké sněmovny v roce 2010*. Ed. Stanislav Balík. Brno: CDK, 185–207.
- Volební server ČSÚ. Praha: ČSÚ (<http://www.volby.cz>).
- Zákon 247/1995 Sb. o volbách do Parlamentu České republiky a o změně a doplnění některých dalších zákonů.
- Zipp, John P. a Plutzer, Eric. 1985. „Gender Differences in Voting for Female Candidates: Evidence From the 1982 Election.“ *The Public Opinion Quarterly* 49, č. 2, 179–197.